

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Atheïsme: enkele stellingen

Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2005). Atheïsme: enkele stellingen. *Ellips*, 2005(3), 2-6. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/21338>

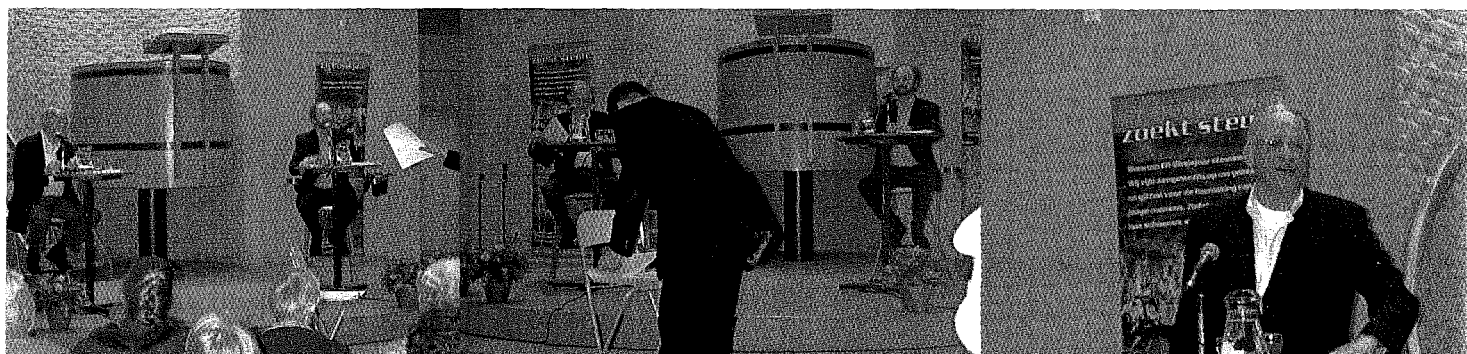
Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/21338>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

ATHEÏSME: ENKELE STELLINGEN

Dit is de bijdrage van de atheïst prof. P.B. Cliteur aan het EH-debat dat hij met de theïst prof. W.J. Ouweneel voerde op 11 maart 2005. In dit artikel heeft Cliteur ook zijn antwoorden verwerkt op de argumenten die Ouweneel tijdens het debat tegen zijn stellingen inbracht. (Zie diens artikel elders in dit nummer.)

We zijn hier vandaag bijeen gekomen om te vieren dat de heer Ouweneel een nieuw boek heeft uitgebracht over een thema dat mij zeer aan het hart ligt: atheïsme. Wij weten natuurlijk allemaal dat prof. Ouweneel een overweldigende hoeveelheid boeken heeft geschreven over een groot terrein van wetenschap. Ik begrijp eerlijk gezegd niet hoe dat kan. Hoe kan iemand zoveel boeken schrijven? Hoe kan iemand thuis zijn in zoveel verschillende wetenschappen? Hoe kan iemand hoogleraar zijn in de wetenschap,

het meer over atheïsme hebben dan over God. Misschien heeft dat ook te maken met een verschil in levensbeschouwelijke positie. Ik geloof niet in het bestaan van God. Maar is iedereen die niet in het bestaan van God gelooft een atheïst? Ik denk het niet en ik denk ook dat vele niet-gelovigen zichzelf niet graag als atheïst aangeduid zouden willen zien. Ik heb zelf geen bezwaar tegen het etiket 'atheïst'. Integendeel, ik denk dat het goed zou zijn wanneer veel meer mensen atheïst zouden worden. Ik

dat tegen de – ik geef toe: wat utopische – verwachting dat men dan de halfslachtige positie van agnosticisme of de 'ik-geloof-niet-maar-ik-weet-niet-waarom-niet'-positie inwisselt voor een echt manmoedig atheïsme. In dit opzicht lijk ik een beetje op Ouweneel, omdat wij beiden houden van expliciete posities. Ik ben ook dol op titels als 'Why I am not a Christian' of 'Why I am a Christian'. Echt van die positiebepalingen. In dit verweekte postmoderne relativistische klimaat zijn die boeken natuurlijk

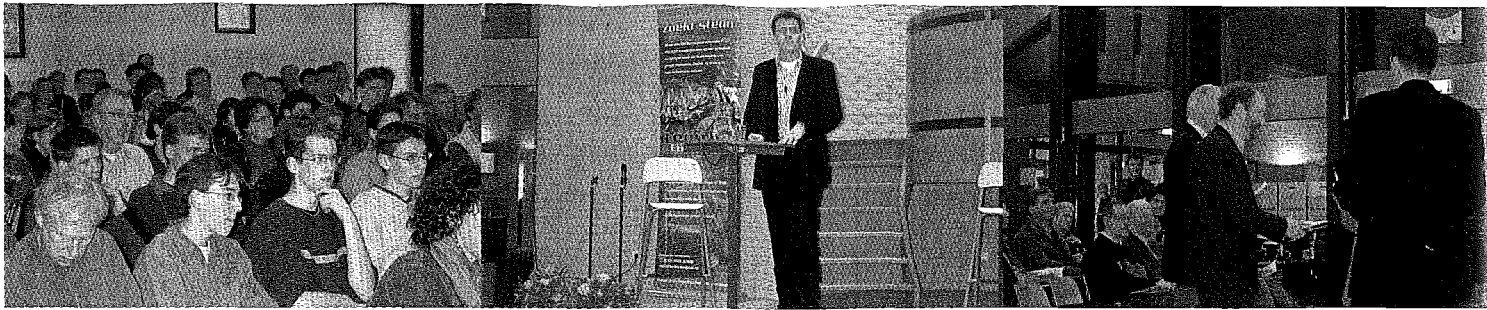
filosofie en theologie? Het is mij een raadsel. En wanneer ik het zo formuleer, dan bedoel ik dat ook werkelijk zoals ik het zeg. Ik begrijp het gewoon niet. Het gaat mijn verstand te boven. Ik ben bijna geneigd te zeggen: God moet wel bestaan. Het 'wonder' Ouweneel legt daarvan onbedoeld getuigenis af. Nu moet ik ter ere van het verschijnen van het boek van Ouweneel een paar dingen zeggen over atheïsme en ook over dat boek. Dat is bijzonder moeilijk, omdat het hierbij gaat om een onderwerp waarover een geweldige spraakverwarring zou kunnen ontstaan. Dat moeten we zien te voorkomen en misschien is het dan het beste om een paar stellingen aan u voor te leggen. Die stellingen geven aan hoe ik tegen 'atheïsme' aankijk. Daarbij zal ik

doe ook zelf – op mijn bescheiden manier – een beetje aan missie. Niet dat ik verwacht vandaag, hier, voor dit gezelschap, veel bekeringen te zullen bewerkstelligen, maar ik probeer het wel onder óngelovigen. Ik voer nog wel eens gesprekken met mensen die tegen mij zeggen: 'Nee, ik geloof niet in God, maar ik wil mij geen atheïst noemen want ...'. En dan volgt doorgaans dat men zich liever als 'agnost' wil beschouwen of dat men atheïst zo agressief vindt klinken of dat men denkt dat atheïsten moeten kunnen bewijzen dat God niet bestaat, en ja, dat kan toch niet? Enfin, een heel scala aan argumenten wordt dan tegen het atheïsme gemobiliseerd. Ik vind dat heel zwakke argumenten en ik probeer die dan ook van kritisch commentaar te voorzien. En eigenlijk doe ik

uitzonderingen geworden. Maar daarom ook zo kostbaar. Laat ik nu proberen aan te geven hoe ik denk dat het atheïsme benaderd zou moeten worden en ook of ik kan meegaan in de wijze waarop Ouweneel dat doet. Voor het gemak zal ik dat doen in de vorm van stellingen die op elkaar voortborduren, dan kunt u gemakkelijk zien tot hoever u met mij mee kunt gaan.

Enkele stellingen

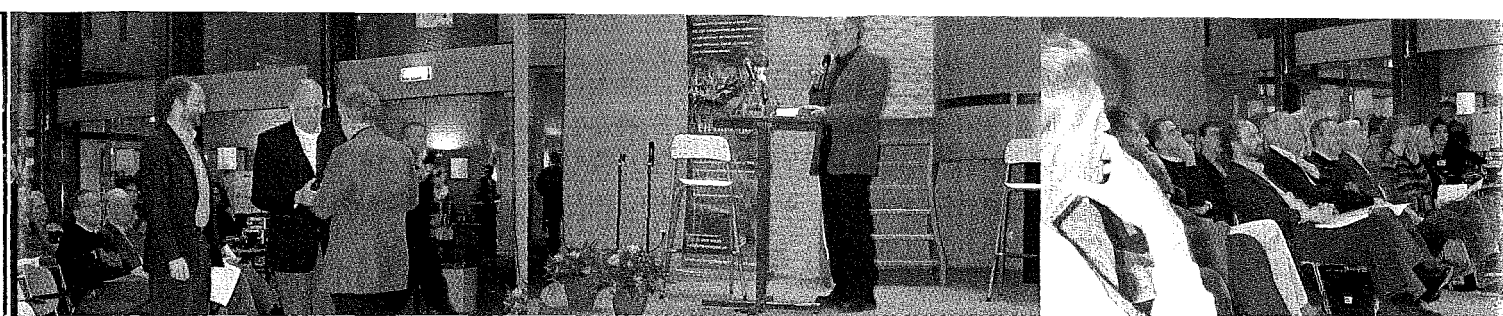
Allereerst vind ik dat wie over atheïsme wil schrijven daarvan een *typering* zou moeten geven. Het woord 'atheïsme' is hopeloos meerduidig. Sommigen gebruiken het om de positie aan te duiden dat de mens voor een groot deel uit water bestaat. Anderen gebruiken het om de positie aan te duiden dat de natuurweten-

schappen alle zingevingsvragen kunnen beantwoorden. Weer anderen verwarren het atheïsme met de wijze waarop het kan worden verdedigd, namelijk: arrogant, gelijkhebbend, militant, agressief. Al deze posities worden wel verdedigd, maar zij zijn daarom nog niet juist. Een tweede stelling die ik zou willen verdedigen is dat het enigszins helpt wanneer men *over dit onderwerp iets leest*. Vakliteratuur over atheïsme. Die bestaat. Heel veel mensen denken dat je over dit soort zaken wel een interessant oordeel kunt vormen door een beetje op je gevoel te koersen. Zo van: 'hoe sta jij in het leven?' En dan is dat een uitnodiging voor iedereen om maar wat te gaan zwatelen over de zin van het leven en het gevoel dat er toch 'iets moet zijn'. Vreselijk vind ik dat. Ik zou het niet in mijn hersens halen zomaar wat te gaan beweren over boekhouden, DNA, het recht van Zuid-Oost Azië, de veldtochten van Napoleon of welk onderwerp je maar kunt bedenken zonder dat je een heel elementaire inspanning hebt gedaan over die zaken iets te lezen. Maar er zijn maar heel weinig mensen die dat doen over atheïsme. Dat brengt mij dan op een beschrijving van 'atheïsme' die mij zinvol lijkt. Een *zinvolle omschrijving van atheïsme* is door het te verstaan als a-theïsme. Die 'a' staat dan voor de ontkenning op wat daarop volgt: 'theïsme'. Een atheïst is dan iemand die de centrale claims van het theïsme niet meent te kunnen onderschrijven. De vierde stelling heeft dan betrekking op de *omlijning van het theïsme*. Op zichzelf is dat een weinig controversiële term. Het theïsme is de positie van wie gelooft in een god van een bepaalde geaardheid. Goden kunnen natuurlijk allerlei eigenschappen hebben. Het kunnen pestkoppen

zijn, zoals de Griekse goden. Het kunnen wrede goden zijn, zoals bij de Vikingen. Maar een theïst gelooft niet in een van deze goden. Theïsme is het geloof in het bestaan van één persoonlijke God. Aan die God worden ook bepaalde eigenschappen toegeschreven. Als je die eigenschappen onder één noemer zou willen brengen, zou je kunnen zeggen: hij is volkomen perfect. Maar je kunt die perfectie ook uitsplitsen naar eigenschappen als: almacht, volkomen goedheid en rechtvaardigheid. Deze God heeft ook nog een bepaald werk verricht. Hij heeft de wereld geschapen. En Hij heeft die wereld niet helemaal aan zijn lot overgelaten. Hij manifesteert Zich in de wereld hoewel Hij daarvan ook gescheiden is. Bovendien is Hij het enige juiste object van verering en zijn wij, mensen, Hem gehoorzaamheid verschuldigd. Theïsme is het gemeenschappelijk element in jodendom, christendom en islam. In alle theïstische godsdiensten heeft God ook een boek geschreven. Volgens de joden is dat het Oude Testament. Volgens de christenen is daarop een vervolg verschenen: het Nieuwe Testament. En volgens de moslims is nog een 'derde testament' verschenen: de koran. Mijn vijfde stelling heeft nu betrekking op atheïsme. En dat is dat het atheïsme *de beredeneerde en bewuste ontkenning is van het theïsme*. Hiervoor heb ik al gezegd dat atheïsme a-theïsme is. Wat ik er nu aan toevoeg is, dat die ontkenning een bewuste ontkenning moet zijn. De atheïst kan redenen produceren voor zijn stellingname. Daarom zijn ook niet alle ongelovigen atheïsten. Onlangs heeft uitgeverij Readers Digest een onderzoek laten uitvoeren over het geloof in God en het geloof in een leven na de dood in veertien Europese landen. In

de maarteditie van het tijdschrift zou dit onderzoek worden gepubliceerd. Ruim 70 procent van de Europeanen gelooft in God. Bij de Nederlanders is dat percentage 51 procent. Het is verder door Readers Digest niet geturfd, maar als je binnen die 51 procent zou vragen wie zichzelf als atheïst beschouwt, zou waarschijnlijk te horen krijgen dat dit een klein percentage betreft. Men schat het percentage op 10 procent. Mijn volgende stelling is dat, hoe klein ook, het atheïsme wel een *redelijke positie* is om in te nemen. Er zijn goede argumenten voor atheïsme. Men kan die argumenten onderverdelen in intellectuele en morele argumenten. Verreweg de grootste groep atheïsten wordt geleid door onvrede over de intellectuele consistentie van het theïstisch wereldbeeld. Zij hebben bezwaren tegen de theïstische positie omdat deze innerlijk tegenstrijdig is. Zij vragen bijv.: hoe is de almacht van God te verenigen met alle slachtoffers van de tsunami? Hoe is de almacht van God te verenigen met Auschwitz? Mijn persoonlijke redenen om voor atheïsme te zijn hebben meer te maken met de morele kant van de zaak. Ik denk dat het om morele redenen beter is te kiezen voor atheïsme. Het probleem met het theïstisch godsbegrip is dat het mensen kan stimuleren tot een soort kadaverdiscipline ter verwelkoming van zijn Woord. De meest heldere manifestatie van de fnuikende consequenties van het theïstisch systeem zien we op het ogenblik bij de zelfmoordterroristen: moslimextremisten bijv. die het recht in eigen handen nemen omdat zij de in het heilige boek voorgeschreven goddelijke straf op godslastering wel eigenhandig willen executeren. Een goed voorbeeld daarvan is Mohammed B. Hij en zijn companen zijn ontevreden over het feit dat de straf die de

Nederlandse overheid oplegt bij godslastering beperkt blijft tot de in artikel 147 van het Wetboek van Strafrecht voorgeschreven drie maanden celstraf. Hij zegt: 'Dat klopt niet. Dat zou de doodstraf moeten zijn volgens de heilige schrift en de heilige traditie.' En vanuit een bepaalde optiek, de consistent theïstische optiek, heeft hij nog gelijk ook. Maar een consistent theïsme is natuurlijk vanuit sociaal oogpunt zeer onwenselijk. Mijn volgende stelling is dat ik hiermee inderdaad een typisch atheïstisch pleidooi heb gehouden tegen het theïsme. Het gaat mij inderdaad om a-theïsme in de zin van een ontkenning van het gods-begrip uit de theïstische traditie. Mijn argumentatie is bijv. helemaal niet geschikt ter bestrijding van het veelgodendom van de Grieken en Romeinen. Zowel intellectueel als moreel valt de godsdienst van de Grieken en Romeinen dan ook veel moeilijker aan te pakken dan die van de christenen, moslims en joden. Intellectueel is de Griekse godsdienst moeilijker te bestrijden dan de christelijke, omdat bijv. het probleem van de theodicee zich hier helemaal niet voordoet. De Griekse goden zijn niet almachtig en dus kun je een vrome Griek nooit in verlegenheid brengen door te wijzen op al het lijden in de wereld. Maar ook de morele argumenten die de atheïst tegen het christendom, jodendom en de islam kan inbrengen, zijn veel moeilijker te mobiliseren tegen de Griekse godsdienst.

Kritiek op Ouweneel

Nu ga ik proberen om het bovenstaande toe te passen op het werk van Ouweneel. Ik doe dat niet na mijn complimenten voor zijn werk en dit werk in het bijzonder te herhalen. Ik vind het een heel mooi boek. Het bevat een schat aan informatie. Ik zal mijn kritiek op één punt toespitsen: het

concept van atheïsme dat hij als uitgangspunt neemt. Ik ben mij ervan bewust dat ik daarmee vele punten laat liggen. Ik realiseer mij ook dat voor Ouweneel zelf atheïsme misschien niet het belangrijkste onderdeel is van het boek. Dat is tenslotte maar de ondertitel. Niettemin is het voor mij een belangrijk onderwerp en ik zal mij in mijn kritiek hier ook voornamelijk op richten.

Ouweneel omschrijft op blz. 20 van zijn boek het theïsme. Op zich vind ik het goed dat hij het atheïsme lijkt te benaderen als het contrast met het theïsme. Het verbaast mij dan een beetje dat hij bij het woordenboek van Van Dale te rade gaat voor een omschrijving van dit kernbegrip, maar heel ernstig is dat niet. Immers, ook Van Dale typeert het theïsme als het geloof in een persoonlijke, levende God die als schepper van de wereld geldt. Nu zou men verwachten dat Ouweneel dan het atheïsme zou typeren als het contrast tot deze positie, namelijk de stelling dat zo'n persoonlijke, levende God als schepper van de wereld niet bestaat. Maar dat is niet het geval. Wat is atheïsme bij Ouweneel? Hij definieert dat als volgt: 'het geloof dat er geen god of iets goddelijks bestaat en dat je ook zeker kunt weten dat zoiets niet bestaat.'

Nu is atheïsme dus niet meer een contrast tot theïsme, maar het is een positie die veel meer omvat. Volgens Ouweneel zou een atheïst het volgende voor zijn rekening moeten nemen. Niet alleen zou hij het geloof in God moeten afwijzen, maar ook in 'iets goddelijks'. Maar dat is een pretentie die een atheïst niet kan hebben, want dan zou eerst moeten worden vastgesteld wat het 'goddelijke' is. Er zijn veel dingen 'goddelijk'. Leven in Frankrijk, roomijs met warme chocoladesaus, mijn dochter die een danspasje maakt. Nu zegt u

natuurlijk: 'oh, maar dat is "goddelijk" in overdrachtelijke zin. Dat wordt niet bedoeld. Dat begrijp je toch wel?'. Maar dat begrijp ik niet. Althans niet zo snel. We moeten over dat goddelijke heel wat meer zeggen voordat we het in de definitie van atheïsme smokkelen. Voorlopig houd ik eraan vast dat atheïsme a-theïsme betekent en niet meer dan dat.

Een tweede probleem is dat Ouweneel – als ik hem goed begrijp tenminste – de atheïstische positie niet alleen lijkt te contrasteren met de God van de theïstische godsdiensten, maar met elke god, dus ook die van de Vikingen, de Grieken en Romeinen. Naar mijn idee is dat een veel te ambitieuze onderneming. Mijn atheïsme is niet meer dan kritisch tegenover het theïstisch godsbeeld. Wie hele andere godsbeelden erop nahoudt kan misschien worden bekritiseerd, maar dan niet met het instrumentarium van de atheïst. Een derde probleem is dat Ouweneel het atheïsme ook als 'een geloof' typeert. Dat heeft misschien ook te maken met het feit dat Ouweneel de theorie van de grondmotieven van Dooyeweerd overneemt. Dooyeweerd denkt dat elk theoretisch denken uiteindelijk altijd gefundeerd is in een grondmotief. Dat grondmotief noemt hij 'religieus'. Uiteindelijk is dat een semantische kwestie. Etymologisch kun je zeggen dat alles wat een mens bindt aan zijn laatste uitgangspunt iets 'religieus' heeft. Maar ik vind dat zelf enigszins misleidend. Het betekent dat wie alleen aan voetballen kan denken in voetbal zijn religie vindt. Wie gek is van Michael Jackson in de popmuziek zijn religie heeft. Vanuit een bepaalde traditie in de godsdienstfilosofie (en vooral godsdienstsociologie) vindt men die semantiek geen probleem (Kuitert neemt dat bijv. ook over), maar ik vindt dat eerlijk gezegd

'semantisch kerstenen'. De atheïst wordt dan 'verslagen' omdat voor zijn positie eenvoudigweg geen ruimte is in het conceptueel universum. Er is geen niet-religieuze positie denkbaar, want voor iedereen geldt dat hij uiteindelijk wel ergens zijn laatste ankerpunt heeft. Een vierde probleem is dat hij in de definitie van atheïsme opneemt de stelligheid waarmee een atheïst zijn standpunt zou moeten verkondigen. Ouweneel zegt dat de atheïst ook zeker moet weten dat God niet bestaat. Dat vind ik vreemd. Je neemt in de definitie van theïsme toch ook niet op dat de theïst ook zeker moet weten dat God wel bestaat? Volgens mij moet je de intensiteit waarmee opvattingen worden beleden of waarmee die opvattingen worden hooggehouden buiten de definitie laten. Je moet gewoon zeggen dat een theïst meent goede redenen te hebben voor het bestaan van God en een atheïst meent dat die redenen niet voldoende zijn. Dan heb je een duidelijk contrast.

Een ander punt is dat Ouweneel in zijn begrip van atheïsme lijkt op te nemen dat het met een religieuze ijver verdedigd moet worden. Zo schrijft hij: 'De echte atheïsten zijn de weinigen die hun standpunt niet alleen diep doordacht hebben, maar het gewoonlijk met dezelfde religieuze ijver verdedigen als theïsten en pantheïsten.' Hoe we dit moeten waarderen hangt ervan af wat men onder 'religieuze ijver' verstaat. Vooralsnog zeg ik: dat hoeft niet. Ik wil wel toegeven dat in het atheïsme in die zin iets van een bekeringsdrang zit dat de atheïst bereid is argumenten

te fourneren voor zijn loochening van het bestaan van God. Maar of men die houding als 'religieus' moet typeren hangt af van de wijze waarop men dit woord interpreteert.

Het is weer wel juist, zoals Ouweneel opmerkt, dat de atheïstische positie parasitair is ten opzichte van de theïstische. In een geseculariseerde wereld zal men nauwelijks aandacht hebben voor atheïsme, zegt Ouweneel. Ik heb de indruk dat hij dat opvoert als een argument tegen het atheïsme, maar ik zie dat helemaal niet zo. Ik geef dat ruiterlijk toe. Je kunt het atheïsme in dit opzicht vergelijken met het pacifisme. Als de oorlog uit de wereld is, zullen de pacifisten een zieltogend bestaan leiden. Maar dat is toch niet een argument tegen pacifisme. Te meer niet omdat het er niet naar uit ziet dat de oorlog werkelijk het veld zal ruimen. En hetzelfde geldt voor het theïstisch geloof. Wel kan het atheïsme natuurlijk een impuls krijgen door een versterking van de positie van het theïsme. Zo mag men aannemen dat het moslimfundamentalisme een impuls zal geven aan het atheïsme. Er zullen meer mensen komen die zeggen: 'Hoe kunnen we die waanzin stoppen?' 'Zou het niet mooi zijn als men in de Arabische wereld collectief van het geloof in het hiernamaals met maagden voor de martelaren zou afkomen, want dat zou de wereld heel wat veiliger maken.'

Ouweneel neigt ertoe atheïsten ook een op de natuurwetenschappen georiënteerd wereldbeeld toe te schrijven. Zo spreekt hij van een bepaalde subcategorie van de

atheïsten, de zogenaamde 'harde atheïsten'. Dat zijn degenen 'die geen zin en doel in het leven erkennen en strikte deterministen zijn. Zo van: alle menselijk handelen is geheel door natuurwetten bepaald: er is dus geen vrije wil.' Ik denk persoonlijk dat determinisme niets met atheïsme te maken heeft. Natuurlijk kun je het atheïsme combineren met determinisme, zoals in de 19e eeuw wel gebeurde. Maar je kunt theïsme ook combineren met determinisme. Een van de belangrijkste argumenten van een groot 20ste-eeuws atheïst, Jean-Paul Sartre, was dat het atheïsme de mens zou bevrijden van het determinisme. Immers, het theïsme houdt de mens juist gevangen in het determinisme. Het valt eenvoudig voor te stellen hoe men theïsme en determinisme met elkaar kan combineren. Als God alwetend is, dan voorziet Hij toch alles wat zal gebeuren, ook hetgeen in de toekomst zal gebeuren. Hij ziet al hoe dit debat afloopt, terwijl het voor mij nog een verrassing is. Hij voorziet welke route ik straks naar huis zal nemen. Hij weet welke verkeerde afslag ik zal nemen en zo iets later thuiskomen dan de bedoeling was. Ligt niet alles vast?

Daarbij wil ik het laten. Ik wil eindigen met waarmee ik begon, namelijk dat er eigenlijk maar één echt hard godsbewijs is en dat is de man die daar op die stoel zit en die al meer dan honderd boeken geschreven heeft. Prof. Ouweneel is hoogstpersoonlijk het bewijs voor het bestaan van God. Die andere bewijzen zijn minder sterk. ■

